

DIJKEN IN BRABANT

J.J. Cuijpers

*Afb. 1
Dijken zijn beeldbepalend voor het
landschap in grote delen van Brabant.*

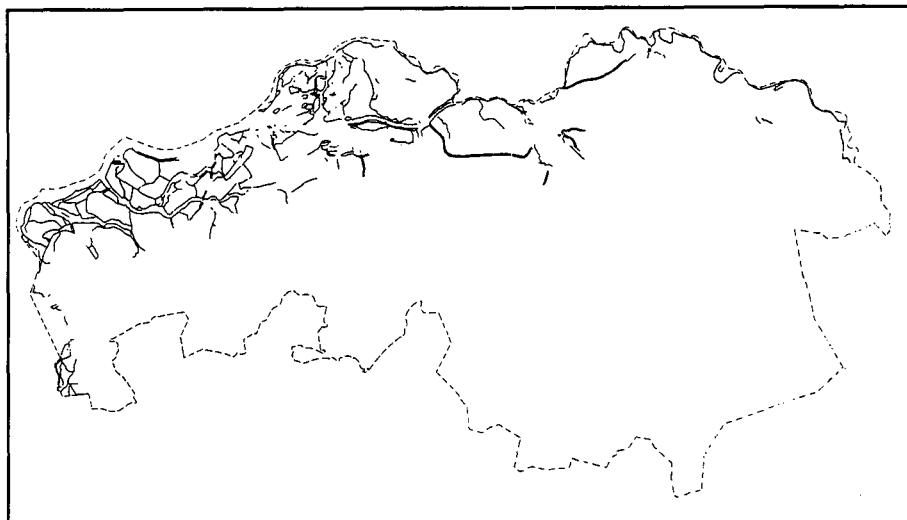
Wie aan Brabant denkt, denkt aan groenomzoomde akkers, coulissen van populieren en aan dorpjes die passen in je hand. Dit beeld heeft voornamelijk betrekking op 'zand-Brabant' en is aldus wel verklaarbaar, zij het ietwat karikaturaal, gezien de huidige milieu- en buitengebiedproblematiek.

Brabant, land van dijken

Zelden wordt er echter aan gedacht, dat Noord-Brabant ook een land van dijken is. Grote delen van de provincie zouden regelmatig overstromen en onbewoonbaar zijn, zonder de bescherming van dijken. De westelijke en noordwestelijke hoek van Noord-Brabant bestaat uit polders, land dat uit de zee is gewonnen dankzij de aanleg van dijken. Delen van het Land van Heusden en Altena zijn op gelijke wijze ontruikt aan het brakwatergetijdegebied de Biesbosch. En aan de noordzijde beschermen dijken al eeuwenlang het land tegen overstromingen van de rivier de Maas. Daar liggen ook de kaden, die dienden om het water van de beruchte Beerse Overlaat, althans tijdelijk en plaatselijk, buiten de deur te houden. Brabant is nog steeds een land van dijken: in de provincie liggen naar schatting 880 km dijken en kaden, die dateren uit de periode vóór 1900 (schatting op basis van topografische kaarten, waterstaatskaarten en andere gegevens - zie afb. 2). Het betreft hier uitsluitend waterkerende dijken, dus geen wegtaluds of spoordijken. In het navolgende zal onder 'dijken' tevens 'kaden' worden verstaan.

De neiging de eigenschappen van zand-Brabant als maatgevend voor de hele provincie op te vatten, is wijd verbreid. In het recent verschenen standaardwerk

Afb. 2
Bestaande dijken van vóór 1900 in
Noord-Brabant, globaal overzicht.

*Leefbaar laagland*¹, dat toch ten doel had 'een modern overzichtswerk over de geschiedenis van de Nederlandse waterbeheersing' te bieden, moet Brabant het doen met hier en daar een zinnetje of een halve alinea. Met 'het rivierkleigebied' lijken alleen delen van Gelderland, Utrecht en Zuid-Holland bedoeld te worden. De 'Scheldedelta' is beperkt tot het grondgebied van Zeeland. En de specifieke wordingsgeschiedenis van de omgeving van de Groote Waard en de noordwesthoek van Brabant wordt niet of nauwelijks aangetipt. Een gemiste kans, ook voor de Brabantse landschapsgeschiedenis.

Soorten dijken

Dijken zijn er in soorten en maten. We kennen: zee-, rivier- en slapersdijken (dijken die hun functie in beginsel verloren hebben, maar bij doorbraak van de hoofdwaterkering nog dienst kunnen doen) en groene dijken, om de in 'Van Dale'² genoemde varianten te noemen. Daaraan zouden nog toegevoegd kunnen worden: wierdijk (dijk, versterkt met dicht opeengepakt wier), zanddijk (uit zand gevormde dijk), banddijk (rivierdijk, geschikt om de hoogste waterstanden bij open rivier te keren), slikkerdijk (dijk zonder voorrand, meteen aan het water grenzend), paaldijk (dijk, beschermd met een aaneengesloten rij houten palen) en kwelkade (een kade die kwelwater dat door en onder de dijk sijpelt keert). Het ene woord zegt iets over het materiaal, waarvan een dijk geheel of gedeeltelijk gemaakt is (zand, wier). Het andere zegt iets over het soort water, dat gekeerd wordt (zee, rivier, kwel) of over de ligging (slikkerdijk).

In een inventarisatie van de dijken in de provincie Noord-Holland³ worden de volgende typen dijken onderscheiden: kustdijk, dijk in het strandwallen- en strandvlaktelandschap, dijk rond het keileemlandschap, aandijking, dijk rond een droogmakerij, dijk in het kleipolderlandschap, veendijk, rivierdijk en stadsdijk. Hier is het landschapstype van het gebied waarin de dijk ligt, of liever, waarvan de dijk deel uitmaakt, als uitgangspunt genomen. Zo zijn er nog vele indelingen en typen te bedenken, al naar gelang het doel van de typologie.

Bedreigde dijken in Brabant

De laatste jaren zijn de rivierdijken regelmatig in het nieuws. Velen zijn bezorgd over de dijkverzwaringen, die bestaande landschappelijke en natuurwaarden zouden kunnen aantasten. Wie de dijkverzwaringen van de afgelopen decennia in

1 G.P. van de Ven (red.), *Leefbaar laagland* (Utrecht 1993).

2 Van Dale, *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* (Utrecht/Antwerpen 1984¹¹).

3 *De dijken in Noord-Holland. Een onderzoek naar de typen dijken in Noord-Holland en hun betekenis voor het landschap, de natuur en de recreatie* (Haarlem: Provincie Noord-Holland/Dienst Ruimte en Groen 1992).

Afb. 3

Dijken in Noord-Brabant, verdwenen tussen 1900 en 1990, globaal overzicht.

ogenschouw neemt, kan er niet omheen die bezorgdheid serieus te nemen. Minstens zo bedreigd zijn mijns inziens echter de vele achterdijken, oude polderdijken, tussenkaden en kwelkaden, die her en der nog in het landschap aanwezig zijn, maar die hun oorspronkelijke, waterkerende functie verloren hebben. Een vergelijking tussen de topografische kaarten van rond 1900⁴ en recente kaarten⁵ levert bijgaande figuur op van dijken, die in de tussenliggende periode verdwenen zijn (afb. 3). Maar liefst 380 km dijk is tussen 1900 en 1990 geheel weggevaagd!

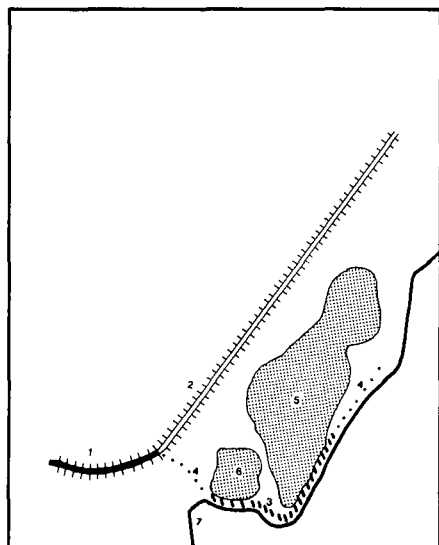
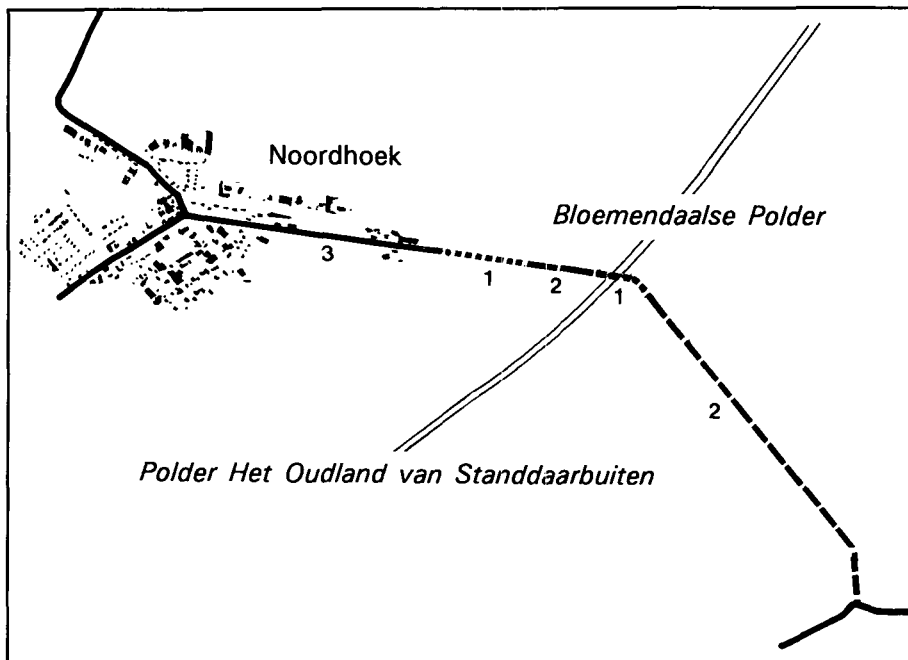
Het blijken met name de niet meer functionerende achter-, bij- en tussendijken te zijn, die in de loop der jaren zijn opgeruimd. De resterende dijken die hun waterkerende functie verloren hebben, worden bedreigd. Omdat ze hun oorspronkelijke taak niet meer hoeven te vervullen, blijft onderhoud achterwege en wordt er maar al te gemakkelijk toe overgegaan de dijk te slechten, in het kader van ruilverkavelingen, boerderijbouw, dorps- en stadsuitbreidingen en de aanleg van industrieterreinen. Deze aantastingen gebeuren niet ineens en niet op grote schaal. Het zijn juist sluipende processen, die langzaam, over lange perioden, stukje bij beetje de betreffende objecten aantasten, hun decorum en waardigheid vernielen, ze ontredderen en ten slotte geheel vernietigen. En dat, terwijl deze dijken een net zo indringende landschappelijke, ecologische en cultuurhistorische waarde kunnen bezitten als bijvoorbeeld de rivierdijken die verzaaid moeten worden. Dijken, of ze als waterkering functioneren of niet, geleden het landschap en hebben een belangrijke visuele waarde. Door de verschillen in bezonning en door het relatief extensieve gebruik, kennen dijktafstanden veelal een bijzondere vegetatie, die weer een bijzondere fauna met zich meebrengt. Ook dit aspect verschilt niet voor functionerende en niet-functionerende dijken. En over de cultuurhistorische waarde kunnen we kort zijn: zowel functionerende als niet-functionerende waterkeringen vormen een uitdrukking van de wijze waarop het landschap tot stand is gekomen. Bovendien bergen ze een belangrijk stuk bodemarchief in zich. Kortom: alle waterkeringen, functionerend of niet, verdienen een zekere mate van bescherming. Deze bescherming zou zich niet alleen moeten richten op de dijken en kaden op zich, maar op het gehele complex van dijken, bijbehorende kleiputten, op- en afritten, dijktrappen, wielen, kwelkaden en -sloten. Al deze zaken behoren tot ons waterstaatkundig erfgoed.

⁴ *Historische atlas Noord-Brabant. Chromotopografische Kaart des Rijks 1:25.000, facsim. (Den Haag 1989); Grote Historische Atlas van Nederland, deel 4: Zuid-Nederland, 1838-1857 (Groningen 1990).*

⁵ *Grote Provincie Atlas 1:25.000, Noord-Brabant West (Groningen: Topografische Dienst, 1990); Grote Provincie Atlas 1:25.000, Noord-Brabant Oost (Groningen: Topografische Dienst 1990).*

Afb. 4

Situatie van de Buitendijk bij Noordhoek. Aangelegd in 1526 als polderdijk van Het Oudland van Standdaarbuiten, verloor dit dijkvak zijn functie reeds grotendeels in 1546. Toch bleef de dijk nog ruim vier eeuwen onaangetast liggen. In de jaren zestig van deze eeuw werden de eerste delen opgeruimd, ter gelegenheid van de aanleg van de autoweg en de buisleidingenstraat (1). Medio jaren tachtig werd het grootste deel verwijderd in het kader van de Ruilverkaveling Willemstad (2). Nu rest slechts een klein deel van dit oorspronkelijk dijkvak (3).

Afb. 5

Situatie van de Maasdiijk nabij Lith. De oorspronkelijke rivierdijk kronkelde ten zuiden van het Soldatenwiel. De dijk brak hier diverse malen door, waarschijnlijk als gevolg van de zandige ondergrond ter plaatse. Uiteindelijk besloot men in de achttiende eeuw een geheel nieuw dijkvak buiten het wiel om te leggen, waarbij een deel van de oude dijk als kade bleef liggen. Het nieuwe dijkvak is in 1989 verzaard. Het oude, als kade gehandhaafde deel, is in het terrein nog herkenbaar. 1: oude dijk; 2: achttiende-eeuwse dijk; 3: kade, restant van oude dijk; 4: mogelijk beloop oude dijk; 5: Soldatenwiel; 6: Nieuwe Wiel, 7: kwelsloot.

Bescherming

Gebouwen van nauwelijks vijftig jaar oud kunnen op de Monumentenlijst worden geplaatst. Diverse middeleeuwse aardwerken worden, terecht, als archeologische monumenten beschermd. Maar de dijken in Brabant zijn vogelvrij. Van de meeste weten we niet eens hoe oud ze nu precies zijn. Vele dijkvakken moeten nog uit de middeleeuwen stammen, maar gebrek aan exacte gegevens maakt het moeilijk hun historische betekenis op de juiste waarde te schatten. Het 'leeft' ook niet bij de bevolking of de politiek en dat maakt de juridische bescherming op grond van historische waarden moeilijk.

De dijken die geen waterkerende functie meer hebben, vallen niet meer onder het Provinciale Reglement Waterkeringen, dat bouw- en graafwerkzaamheden in en rond dijken verbiedt. Ook deze bescherming is dan dus niet meer aanwezig. De belangrijkste voorwaarde ter bescherming van dijken in Brabant is, dat de betreffende overheden, gemeenten en waterschappen, zich bewust worden van de monumentale waarde van dijken. Veelal zijn zij ook eigenaar en/of beheerder van de waterkeringen. Een andere mogelijke maatregel vormt bescherming in bestemmingsplannen. Verder zouden landschapsbeschermingsorganisaties bij hun aankoopbeleid ook eens wat vaker aan onze karakteristieke dijken kunnen denken. Voor al deze zaken is een gedegen inventarisatie van het overgebleven waterstaatkundig erfgoed noodzakelijk.

Ten slotte

In het voorafgaande is aandacht gevraagd voor een aspect van het Brabants landschap, dat maar al te gauw vergeten wordt: de dijken en kaden. Het voortbestaan van deze objecten wordt op lange termijn bedreigd, vooral als ze hun waterkerende functie verloren hebben. Vele zijn er in de loop van de afgelopen decennia verdwenen. Als er niet ingegrepen wordt zullen er nog vele volgen. Dijken, kaden en alles wat daarbij hoort, behoren tot ons waterstaatkundig erfgoed. De bescherming daarvan is gebaat bij het 'boven water' halen van meer en exactere gegevens via historisch, archeologisch en heemkundig onderzoek. Dijken vormen wezenlijke kenmerken van het landschap in diverse Brabantse regio's. Hun behoud is de moeite waard.